

ORBÓK ÁKOS¹**A városok demográfiai változásainak hatása a társadalomra I.²****The impact of the cities demographic change on society I.****Absztrakt**

A Föld népessége az elmúlt száz évben több mint a hétszerese nőtt és a folyamat nem állt meg. A teljes népesség több mint a fele már városokban él 2007 óta. A szerző kísérletet tesz arra, hogy bemutassa a népességnövekedés okait a városokra koncentrálva és arra, hogy milyen hatással lehet ez a növekedés a városok szerkezetére, társadalmi berendezkedésére.

Kulcsszavak: Népségnövekedés, városi társadalom, társadalmi kihívások

Abstract

Earth's population over the past hundred years has increased more than seven times and the process does not. More than half of the entire population has been living in cities since 2007. The author attempts to present the causes of population growth focusing on cities and the possible impact this growth has on the structure and structure of cities.

Keywords: Population growth, urban society, societal challenges

BEVEZETÉS

A világ népességének folyamatos növekedése jellemzője, hogy a városi népesség nő a leginkább. 2007-ben már a teljes népesség fele élt városokban, ami Európában, a Távol-Keleten és Észak-Amerikában már akkor több mint 75% volt. Ennek a folyamatnak az eredményeként olyan városokat jöttek létre, amelyek mind a lakosok számát, mind a város kiterjedését tekintve addig nem látott mértékben megnöttek. A városok fejlődését tekintve gyors változásokon keresztül ment városok nem tudták kezelni azokat a kezdetekben a

¹Nemzeti Közszolgálati Egyetem, egyetemi tanársegéd – National University of Public Service, assistant professor, E-mail: orbok.akos@uni-nke.hu ORCID: 0000-0002-1316-2979

²A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett Ludovika Kiberbiztonsági Kiemelt Kutatóműhely keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.”

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 4. szám

városok külső területein megjelenő tömegeket. Ez ahhoz vezetett, hogy olyan negyedek jöttek létre a városok külterületein, majd később a városok belső részein is, amelyek nélkülöztek a város infrastrukturális és biztonsági szolgáltatásait és ezért számos új kihívást is magukban hordoztak, amelyre a városoknak nem voltak válaszaik. A demográfiai változások és beáramló népesség hatására a városokban élők társadalmi viszonyai, kapcsolatai is gyökeresen megváltoznak. Az elidegenedés folyamatai felgyorsulnak, bizonyos szempontok szerinti csoportok szeparálódnak, és a gazdasági, kulturális különbségek felerősödnek. A kutatók, tervezők és a döntéshozóknak már rendelkezésükre állnak azok az új eszközök és módszerek, amivel megbirkóznak ezekkel a folyamatokkal? A feladat nem könnyű, mivel transzdiszciplináris megközelítés szükséges a megoldásához. A tanulmányban arra próbálok választ keresni, hogy az átlagosnál nagyobb népességnövekedés a városokban milyen problémákat generálnak, illetve a társadalom hogyan reagál ezekre a változásokra. A kérdések megválaszolására tett kísérletem többes célt szolgál. Egyrészt próbálok megérteni milyen biztonsági és egyéb kihívásokkal kell szembenézni a jövő városának, illetve hogyan lehet ezeket a kihívásokat kezelni.

A tanulmány két részből áll, amelynek ebben az első felében a városok szerkezeti felépítésének megértésén keresztül próbálok feltárni hogyan alakul a városszerkezet a társadalmi változások hatására. A második felében a világ és azon belül a városok demográfiai változásainak megértésére teszek kísérletet.

VÁROSIASODÁS

A korábbi nézetek az urbanizációt a diffúzió folyamatához hasonló folyamatnak tekintették, azaz a nagy központok magukhoz vonzzák a környék kis településeinek lakosságát. Azonban a növekvő városi központok vonzerejének hatása, amelyek a vidéki tájat koncentrikus területeken érintették, nagyon különböző mértékben érvényesültek.³ Az elmélettel szemben a valóság jóval összetettebbnek látszik. Sok városi modell és a városi területhasználati struktúrákat hoztak létre azóta, amelyek a terek, a közlekedési infrastruktúra és az akadálymentesítés fontosságát hangsúlyozták. Az urbanizáció olyan összetett folyamat, amely átalakítja a vidéki vagy természeti tájakat a városi és ipari területekké, és amelyek csillagok alakú térbeli mintákat alkotnak, a helyszín fizikai feltételeihez és a szállítási útvonalakon elérhetőségéhez alkalmazkodva. A városi és a vidéki területek viszonya rendkívül összetetté válik, és a térbeli és környezeti tervezésre helyeződik a hangsúly.⁴ Jellemző, hogy a városközpont, az agglomeráció és a vidék közötti átmenet határai elmosódnak, egyfajta diffúz folyamat részeként. A városi peremterületek vagy a külvárosi tájak, a földhasználat szempontjából komplex, sokszínű és nagyon fragmentált morfológiával jellemezhető. Külvárosok és városias vidéki tájak egy változatos mozaikszerű földhasználatból, építmények-

³ BRYANT, C.R.: The recent evolution of farming landscapes in urban-centered regions, Landscape planning 1984

⁴ STANNERS, D.– BOURDEAU, P.: Europe's environment: the Dobrás assessment. Luxembourg; Office for Official Publication of the European Communities; 1995

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 4. szám

ből, valamint a közlekedési infrastruktúrákból épülnek fel. A városi és a vidéki térségek között határok meghúzása nehéz feladat lesz sok bizonytalanság miatt, ami abból adódik, hogy a szárazföldi övezetek határai nem valószínű, hogy továbbra is stabil határokat jeleznek majd. Napjainkban az urbanizáció már nem csak a városok növekedése jellemző, de befolyásolja a vidéki táj folyamatait is. A tájkép tényleges változását az urbanizáció olyan folyamatai indukálja, mint a lakó- vagy ipari területek fejlesztési és új kommunikációs infrastruktúrákat kiépítése. Az urbanizációs a folyamatokat főként a helyi viszonyokat meghaladó gazdasági tényezők vezérlik, a szociális és a társadalmi irányítás helyett. Ezeket a változásokat általánosították a meglévő hagyományos táj homogenizálására a sokszínűség és a nagymértékben kaotikus minták létrehozása. Egy ilyen kaotikus fejlődésre jellemezhető a komplex és önálló fejlesztésként is.⁵ A földhasználat új formái ökológiailag nem kapcsolódnak többé a földhöz és a helyhez. A térrendezés és a környezetvédelmi célokat szemelől tartva kellene irányítani és ellenőrizni ezeket a változásokat, de a megfelelő szintű összehangolt fellépések hiányában, csak fokozza ezt a kaotikus folyamatot.

A történelem körforgásában a városok felemelkedése, összeomlása és alkalmi újjászületése volt jellemző. Egészen a közelmúltig a betegségek, a kereskedelem és a technológia változásainak körforgása jellemezte a városi populációt, amelyek egyes városokat jutalmaznak, és másoknak büntettek. Ebben a században ez a körforgás megszakadt a fejlődő világban, ahol a városi lakosság szinte mindig fejlődik. A fényes lámpák, a város lüktetése, a politikai és gazdasági zűrzavar, a lakosság kihívásai és a természet rombolások miatt több milliárd ember vándorolt a városokba. Ez a beáramlás az erőforrásokat, a vezetést és az infrastruktúrát is terheli az amúgy is túlterhelt országokban. A szubzaharai Afrika kétségbeesetten szegényes migránsai továbbra is Kinshasába, Zaire-be érkeznek, annak ellenére, hogy gazdasága és szolgáltatásai összeomlottak, ami komoly betegséghez és alultápláltságához vezetett, és az anarchia szélére sodorta a várost. A pakisztániak Karacsiba költöznek, annak ellenére, hogy a törzsi erőszak, az autós bombatámadások és az utcai lövöldözések jellemzik a város utcáit. További kérdőjelek lógnak a szennyezett levegőben, mint a Rio de Janeiro, Sao Paulo, Jakarta, Mexikóváros, Kairó, Delhi, Peking és több tízezer kisebb város Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában. Számos első világban található város is küzd a szegény, újonnan érkezők hullámaival. Ennek hatására gazdasági teljesítőképességük erodálódott, mivel a vállalatok és a jó közérzetű állampolgárok kiszorulnak a város egyes területeiről. Ezzel együtt növekednek a városfenntartási költségek, a bűnözés és az életminőség romlik. Egyre több helyen, a városok sorsa meghatározza a nemzetek és régiók sorsait is. Például Karacsi a kormányzati bevételek felét és a GDP 20 százalékát adja Pakisztánban. Ez az ország pénzügyi és kulturális központja, valamint legnagyobb kikötő is itt található. Karacsi etnikai csoportjainak és az ország más országaiban élő hatalmas törzsek közötti kapcsolatoknak köszönhetően, ha a város jelenlegi frakcionális erőszakai fokozódnak, a fegyveres zavargások elnyomhatják Pakisztán lakosságá-

⁵ ANTROP, Marc: Landscape change: Plan or chaos? Landscape and Urban Planning 41, 3–4, 1998

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 4. szám

nak többi részét, ami talán nemzetközi konfliktusokhoz és nagy, határokon átnyúló embermozgásokhoz vezethet.

Az egyre növekvő globális integrációval az egy városban felmerülő problémák gyorsan elterjedhetnek az egész régióban és még világszerte is. A fejlett világ városai egészségügyi helyzete bizonyos mértékig függ a fejlődő nemzetek azon törekvéseitől, hogy ellenőrizzék az új betegségeket és a régóta kihaltak hitt vagy legyengült mikrobák ellenálló törzseit. Ahogy a Föld egyre zsúfoltabbá válik, a világvárosok a folyamatos migrációval egyre nagyobbakká válva, komoly hatással lehetnek, a nemzetekre és egész régiók stabilizálására az elkövetkező években. Ráadásul a fejlett világ a harmadik világ városainak problémáit általában figyelmen kívül hagyja.⁶

A városiasodás szorosan kapcsolódik a gazdasági fejlődéshez. A gyártási és szolgáltatási szektor relatív és abszolút fontosságát növelik a gazdaságok relatív és abszolút keresleti változások. Ezek az ágazatok sokkal kevésbé szárazföldre korlátozódnak, mint mondjuk a mezőgazdasági ágazat. Többek között lehetővé teszik a szárazföldi földterületek könnyebb helyettesítését egyéb területek számára. Így az ezen ágazatokban működő vállalatok a városi területek magas árai ellenére koncentrálhatnak a városi területeken. A méretgazdaságosság, a városiasodás és a lokalizáció, valamint az alacsony szállítási költségek növelik a város előnyeit mind a termelés, mind pedig a fogyasztás terén. Ezzel a folyamattal együtt a munkaerő is nő. Ez a fizikai közelség a közlekedési költségek csökkentéséhez vezet, és gyakran növeli a személyes kommunikáció jelentőségét a kommunikációs költségeinek csökkentése érdekében. Brueckner modelljével⁷ határozhatjuk meg az ország városi lakosságát, vagy pontosabban az ország legnagyobb városának lakosságát. Az egyensúly megköveteli, hogy az egyének közömbösek legyenek, ha a városi és a vidéki lakóhely között kell választani, ami általában városi területen nagyobb veszteséget igényel a városi területek magasabb ára miatt. Ez a megközelítés hangsúlyozza, ahogyan a gazdaságok fejlődnek, a növekvő termelékenység, egyúttal a városi területek vonzerejét is egyre növeli; a városfejlesztés és a fejlődést természetesnek és kívánatosnak tekinti. Bár nem vitatják ezt az elemzést a fejlett országokban, a közgazdászok, mint például a Bairoch és a Todaro, de úgy gondolják, hogy a fejlődő országokban a városiasodás nem jóindulatú, a városi területek pozitív gazdasági jellemzőire adott válaszként lehet értelmezni.

Bairoch például azt állítja, hogy a fejlődő országokban a városiasodás sokkal nagyobb, mint a fejlődésük szintje; Röviden, úgy véli, hogy nincs egyensúlyban az ország fejlődése a városok fejlődési mértékével. Azt állítja, hogy ez a "túlzott" urbanizáció a gyors népességnövekedést követi, többek között a halálzási arány csökkenése miatt; a gyors népességnövekedés viszont a vidéki területeken válsághoz vezet, és ösztönzi a vidéket a városi migrációra. Ezenkívül a mesterségesen magas városi bérek is a lakosság aránytalan részét a városi területekhez vonzzák. A Bairoch kritizálja a modern technológiát alkalmazó,

⁶ LINDEN, Eugene: The Exploding Cities of the Developing World Foreign Affairs, Council on Foreign Relations Vol. 75, No. 1 pp. 52-65. 1996 URL: <http://www.jstor.org/stable/20047467>

⁷ BRUECKNER, Jan K.: A vintage model of urban growth Journal of Urban Economics 8.3. 1980

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 4. szám

városi ágazatot, mivel a hagyományos technológiát alkalmazó mezőgazdasági ágazat lemarad, többek között a mesterségesen magas városi bérek miatt.⁸ Todaro hasonló állásponton van a bérek tekintetében; nagyobb hangsúlyt fektet a gazdaságilag nem hatékony migrációra, amelyet törvényileg és társadalmilag meghatározott minimálbér-arányok, az iparosodás és az urbanizáció állami támogatásai, valamint a legnagyobb várossal szembeni általános elfoglaltság jellemez.⁹ Vissza kellene szorítani az ország népességének százalékos arányát a városi területeken? Nyilvánvalóan nem lehet ilyen drasztikusan beavatkozni a társadalom működésébe, de ösztönözni lehet különböző módszerekkel. Például a városi és a vidéki polgárok jövedelmi viszonyait „kiegyenlíteni” a GDP-re alapozva, így a városi jövedelmek elvesztik vonzerejüket.¹⁰

ENSZ előrejelzések szerint bolygónk népessége 8-14 milliárd között fog állandósulni, valamikor a jövő században. A népességnövekedés több mint 90%-a a legszegényebb országokban fog bekövetkezni, ezen belül is 90%-a a már ma is túlnépesedett városokban.

A túlnépesedésből adódó veszélyeket tovább fokozza a lakosság városokba áramlása. Ez jórészt abból adódik, hogy szinte minden fejlődő országban a gazdasági fejlődés alapján az ipart tekintették, és a fejlesztési források többségét arra fordították. Az ipar fejlesztéséhez szükséges forrásokat részben a mezőgazdaságból vonták el azáltal, hogy alacsony tartották az élelmiszerárakat. Ily módon viszont reménytelenül nyomorúságos helyzetbe taszították a mezőgazdaságból élő lakosság nagy tömegeit. Ezért azok a felemelkedés egyetlen útjának a városba költözést látták.

A városok azonban nem készültek fel a milliós létszámú szakképzetlen, nincstelen tömeg fogadására. A nagyvárosok körül kialakuló barakk-, doboz-, bádogvárosok a kívánatos infrastrukturális ellátás minimumát sem tudják nyújtani a letelepülő munkanélküli vagy alkalmi munkából élő tömegeknek. Így válnak az éhség, a nyomor és a bűnözés gócaivá.

A városokba tömörült emberek természetes környezetüktől már elszakadtak. Nincs módjuk arra, hogy a falusi lakossághoz hasonlóan minimális élelmiszerüket, vizüket, tüzelőjüket munkával megszerezzék. Mindent nagy költséggel, gyakran több száz kilométer távolságról, sokszor már feldolgozott formában kell odaszállítani nekik, ami az ellátást költségessé teszi. Élelmiszer-ellátásuk gyakran az élelmiszersegélyektől és az élelmiszerimporttól válik függővé (pl. Egyiptom), lehetőséget teremtve az érintett országok kormányaival szemben az „élelmiszerfegyver” alkalmazására.

A városiasodás, a népesség városokba áramlása korunk természetes jelensége, mert a növekvő népesség foglalkoztatására az ipar, a kereskedelem és a szolgáltatások teremtik meg a lehetőséget. A gondot tehát nem a városiasodás jelensége, hanem a népesség minden feltétel nélkül végbemenő városba áramlása jelenti.

⁸ BAIROCH, P.: *Cities and Economic Development: From the Dawn of History to the Present*, Oxford Univ. Press, Oxford, 1988.

⁹ TODARO, Michael P.: *A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries* *The American Economic Review* 59. 1. 1969

¹⁰ ANTROP, Marc: *Landscape change and the urbanization process in Europe*, *Landscape and Urban Planning* 67 pp 9–26 2004

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 4. szám

A fejlődő országokban a 18 éven aluliak aránya gyakran eléri az 50%-ot. A népesség-növekedéssel sem az iskolai férőhelyek növekedése, sem az egészségügyi ellátás, sem pedig a munkahelyek teremtése nem tud lépést tartani. Az utcán lebzselő szakképzetlen fiatalok számára a túlélés lehetőségei között előkelő helyen szerepel a kivándorlás (ha van hová) és a bűnözés. A növekvő társadalmi egyenlőtlenségek (pl. Mexikóban a népesség leggazdagabb 10%-a rendelkezik a nemzeti jövedelem 41%-ával, míg a legszegényebb 20%-ára csupán a nemzet jövedelem 3%-a jut), milliós tömegek kilátástalan helyzete forradalmi állapotokat teremt (Etiópia, Nicaragua, Salvador stb.), amelyeket sokszor már katonai diktatúrával sem lehet megfékezni. A bizonytalan helyzet miatt a tőke is menekül, és ez tovább rontja a javulás esélyeit.

URBANIZÁCIÓS PULZÁLÁS SZAKASZAI

Az urbanizáció folyamatát a földrajztudomány és a regionális tudomány a 20. század 60-as éveitől vizsgálja intenzíven. Az addig tapasztalható városnövekedés megtorpant, s a fejlett országokban megindult a városokból a környező területekre irányuló kiköltözés, a szuburbanizáció. Világossá vált, hogy a városfejlődés nem egyirányú, hanem szakaszos folyamat.¹¹ Az európai városfejlődés folyamatának négy fázisát különböztethetjük meg:

Urbanizáció (a városok növekedése, elsősorban az iparosodáshoz kapcsolódóan)

Szuburbanizáció (kiáramlás az elővárosokba): Az urbanizációs folyamat második szakasza. A népesség térbeli elhelyezkedésének dekoncentrációja jellemző ebben a szakaszban. Felgyorsul az elővárosi fejlődés. A nagyvárosok helyett a szomszédságukban fekvő településekre, a várost körbevevő, néhol falusias jellegű városrészekbe irányul a népesség bevándorlása. Ezzel párhuzamosan a városközpont közeléből az ipari tevékenység is kivonul a külső övezetekbe, a városközpontban pedig egy igazgatási- és szolgáltatási központ kezd kialakulni. A szuburbanizáció kiváltó okai a nagyvárosok növekvő zsúfoltsága, a lakókörnyezet leromlása, a környezetszennyezés és a romló közbiztonság. Lényeges előfeltétele a közlekedési infrastruktúra fejlődése. A city terjeszkedése következtében a lakóhelyöv veszít a szerepéből. A történeti részek állapota romlik, mind az épületállományban, mind a foglalkozási és jövedelmi viszonyokban. Megindul a szegregáció. Gettó negyedek alakulnak ki.

Dezurbanizáció (a vidéki térségek növekedése): Az urbanizációs folyamat egy későbbi szakasza, amely a legfejlettebb nyugati országokban, a hatvanas évek végétől bontakozott ki. Szorosan összefügg a posztindusztriális gazdasági fejlődéssel. A foglalkoztatottak többsége már nem a szekunder szektorban dolgozik, hanem a K+F-ben. A szellemi munkára épülő iparágak húzó jellege érvényesül, melyek bárhol megtelepülhetnek, ahol fejlett infrastruktúra áll rendelkezésre. A zsúfolt, szennyezett nagyvárosi régiók népességmegtartó ereje csökken, ezzel szemben a falusias, érintetlen térségek vonzereje nő. Ezek hatására

¹¹ HARDI Tamás Eltérő városnövekedési tendenciák Európában, demográfiai háttérrel MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Győr 2013

URL: http://regscience.hu:8080/jspui/bitstream/11155/387/1/hardi_eltero_2013.pdf

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 4. szám

tovább csökken a városok népességszáma, már nem csak a nagyváros, hanem az öt körülvevő elővárosi övezet népessége is csökkenni kezd. A falusi térségek szerepe felértékelődik, ebben szerepet játszanak a javuló közlekedési és telekommunikációs feltételek. A népességszám a kitelepülések miatt nő.

Reurbanizáció (a felújított városközpontok ismételt lakosságszám-növekedése): Az urbanizációs folyamat egyik késői szakasza, amikor a nagyváros népességszáma a szuburbanizáció, majd dezurbanizáció jelentette csökkenés után ismét növekedésnek indul, s egy újabb koncentrációs, „vissza a városba” folyamat veszi kezdetét. Az 1980-as évek közepétől megfigyelhető, a legfejlettebb országok nagyvárosaiban, pl. Londonban, Amszterdamban, de Budapesten is. A reurbanizáció hatására a korábban lepusztult belvárosi negyedek építészeti felújítása, kezdődik meg. A város rehabilitáció által megújult a teljes közmű, és közterületi rendszer. Az új közterületi elemek, a kialakított zöldfelület-, a közlekedésszerű biztosítja a magas színvonalú, élhető, emberközpontú városrész kialakítását. A csúcstechnológiák általános és széles körű elterjedése miatt végbemehet a munkahelyek erős decentralizációja. Felértékelődik az infrastruktúra szerepe a társadalom életében. A város revitalizáció révén javuló lakókörnyezetekbe megindul a visszaköltözés, a népességcserével együtt járó megfiatalodás.¹²

A városiasodás folyamatai illeszkednek a gazdasági ciklusokhoz, de a globalizációs tendenciák új hatásokat generálnak, s kiemelkedik a nagyvárosi térségek népességvonzó képessége¹³ Európában nem egységesen érvényesülnek, s nem is feltétlenül követik egymást szabályosan, s ez elsősorban nem országonként, hanem a kontinens nagyrégiói szerint változik. Különösen fontos globalizációs folyamat véleményünk szerint a határok átjárhatóságának növekedése, az utazás és költözés lehetőségének elterjedése (legalábbis a világ népességének egy része számára). Így ma már a városfejlődési folyamatok nem a nemzetállamon belüli migráció eredményeként formálódnak, hanem egyre nagyobb arányban a nemzetközi migráció is látható hatást gyakorol rájuk.¹⁴

A VÁROSOK BELSŐ TAGOZÓDÁSA

A nagyvárosok belső tagozódására többféle modell született. A városmodellek megalkotói egy általános, a nagyvárosra jellemző szerkezeti felosztást kerestek. Ernest Burgess és Robert Park 1925-ben adta közre a városszerkezet koncentrikus modelljét, melyben a területhasználat jellege és intenzitása alapján egy, a város központja körül koncentrikusan elhelyezkedő gyűrűs modellt vázolt fel. A négy alapvető gyűrű határai a város növekedésé-

¹² BERG, Leo van Den : Urban Europe: vol.1.: Study of Growth and Decline. New York, Oxford: Pergamon Press. 1981 URL: <https://www.elsevier.com/books/a-study-of-growth-and-decline/van-den-berg/978-0-08-023156-3>

¹³ ENYEDI György: Városi világ. Budapest: Akadémiai Kiadó 2012

¹⁴ CHESHIRE, Paul A New Phase of Urban Development in Western Europe? The Evidence for the 1980s. Urban Studies, 32 (7), 1045-1063. 1995

CHORIANOPOULOS, Ioannis: Urban Restructuring and Governance: North–South Differences in Europe and the EU URBAN Initiative. Urban Studies, 39 (4), 705-726. 2002

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 4. szám

vel és fejlődésével kifelé mozognak. A rendszer-modell szerint a város központja, a központi üzleti negyed a (central business district, CBD), körülötte pedig egyre tágabb kört alkotva az átmeneti övezet, a munkásosztály lakóövezete, majd a magas státuszú lakóterület és az ingázók övezete következik. Burgess megfigyelte, hogy a városközponttól való távolság összefügg az ott lakók társadalmi státuszával: a magasabb státuszúak általában távolabb laknak a központi üzleti negyedtől. Ahogy a város nőtt, Burgess azt is megállapította, hogy a központi üzleti negyed bővült, és ez a külsőbb gyűrűket is kifelé tolta.¹⁵ Szabályos körkörös modell természetesen csak szabályos síkvidéki területnél érvényesülhetne. Chicagóban a modell a vízpart miatt félkörössé módosul, Budapesten a Budai hegyek miatt szabálytalan a szerkezet. Természetföldrajzi és úthálózati adottságokra vezeti vissza a torzulásokat Homer Hoyt szektoros modellje. Szerinte a központi üzleti negyed, általában a város legrégebbi magja. Kiterjedésénél és elhelyezkedésénél fogva még nem érintették különösebben a közlekedés szempontjai. A város inkább ékszerű területekre különül el, amelyeket általában egy-egy, a magból kivezető völgy, folyó, a városmagba benyúló zöldsávok, főbb közlekedési tengely (vasút, kifelé vezető főutak), illetve az arra rászerveződő vonalak határoznak meg. A szektorok között terület felhasználási, etnikai, presztízs-különbségek mutathatók ki.¹⁶

A város övezetei, zónái

A nagyvárosok fejlődése és növekedése magával hozta szerkezetük megváltozását is. A világ nagyvárosainak nincs egységes szerkezetük, mégis megfigyelhetők hasonlóságok, jellegzetes övezetek. A városok középpontjában található, a jó megközelítéssel rendelkező, belső üzleti negyed, bankokkal, színházakkal, szállodákkal, irodaházakkal. Itt kiemelkedően magasak a telekárak. Ezt a pénzügyi, kereskedelmi és igazgatási funkciókat ellátó városmagot belső munkahelyövezetnek (city) nevezzük. Ennek a területnek magas a nappali népessége, ugyanis az irodaházak és igazgatási intézmények sok embernek adnak munkát, akik gyakran a város külső zónáiból vagy más, közeli városokból utaznak ide dolgozni. A belső munkahelyövezet a belső lakóöv veszi körül: sűrűn beépített városrész. Funkciójuk zömmel lakófunkció, de egészségügyi, oktatási, kulturális és kereskedelmi intézmények is találhatóak itt. A belső lakóövezet a külső munkahelyöv övezi. Itt főleg gyárak, kórházak, áruházak találhatóak. A legkülső részen a külső lakóöv húzódik. Ez az övezet laza beépítettségű kertvárosi jellegű, de ide épültek a nagy lakótelepek. Természetesen ez a keresztmetszet egy nagyon leegyszerűsített modell. Ezek az övezetek átnyúlhatnak egymásba, keveredhetnek, megszakadhatnak. Napjainkban a külső lakóövön túl is létrejött egy újabb munkahelyöv. Ide települtek a nagy területeket igénylő hipermarketek, diszkont áruházak.

¹⁵ BURGESS, Ernest Watson – PARK, Robert Ezra: The City University of Chicago Press 1925

¹⁶ HOYT, Homer: Sector Model of Urban Land Use 1939

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 4. szám

A VÁROSOK TÉRSZERKEZETI JELLEMZŐIK

A városi lakosság területi elhelyezkedése nem véletlenszerű, hanem szigorú szabályokat követ, melyek között fontos szerepe van a gazdasági tényezőknek (pl. telekárak, lakberek alakulása). Felismerték, hogy a városokban különböző funkciójú és eltérő lakosságú területek vannak, amelyek meghatározott rendszert képeznek, tehát nem valamiféle kaotikus, átláthatatlan képződmény.¹⁷

Chicago-i modell: Ernest Burgess 1926-os datálású koncentrikus városmodellje, amely Chicago szerkezetének leegyszerűsített sémáján alapult. Fő eleme, hogy a városok növekedése koncentrikus körök mentén megy végbe.¹⁸

Szektor térszerkezeti városmodell: A város térbeli növekedésének irányait a magas lakbérű szektor határozza meg: ez kezd el terjeszkedni a város peremei felé, ez nyúlik át először a város határán, ezt követi idővel a többi szektor. A szektorok kialakulása szorosan összefügg az infrastrukturális hálózatok alakulásával, a magasabb státuszú lakóterületek jellemzően közlekedési útvonalak mentén terjeszkednek, kapcsolatot tartva a belvárossal.¹⁹

A több magvú városmodell: A többközpontúság okát az eltérő fizikai feltételek szükségességében találták meg, illetve abban, hogy bizonyos funkciók előszeretettel települnek egymás mellé, mások viszont kerülnek egymást. Bizonyos esetekben a térbeli közelség együttesen nagyobb kínálatot teremt, amely nagyobb vevőkört vonz, így növelve az eladásokat, gondoljunk például az amerikai városok kivezető útjai mentén található autókereskedésekre, vagy Budapesten, a Múzeum körúton található antikváriumokra. A modell fontos eleme a korábbi két elgondoláshoz képest, hogy eszerint, mivel a történelmi, kulturális és gazdasági helyzet fontos befolyásoló erővel bír a városszerkezetre, nem léteznek egyetemes térszerkezeti minták.²⁰

¹⁷ CSIZMADY Adrienne: A Chicagói Iskola kritikája in: A térinformatika a társadalomtudományban, ELTE 2013

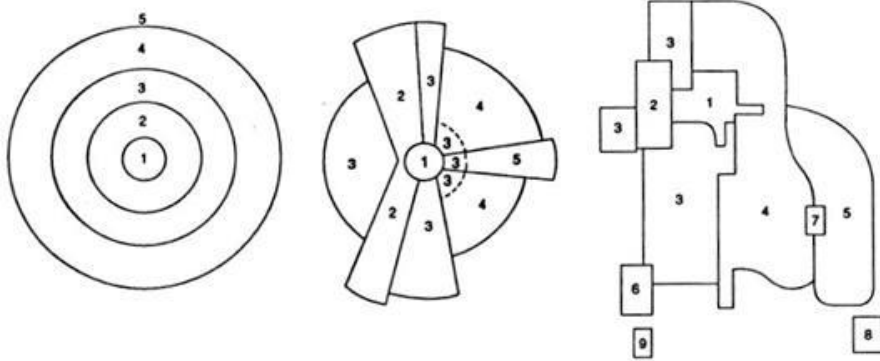
¹⁸ HOFFMEISTER, Burkhard: Stadtgeographie Georg Westerman Verlag. Braunschweig. 1980

¹⁹ HOYT, Homer: The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities.. Washington D. C. 1939.

²⁰ CSIZMADY Adrienne: A Chicagói Iskola kritikája in: A térinformatika a társadalomtudományban, ELTE 2013

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 4. szám

7.sz. ábra A centrális, a szektor, és a többmagvú városszerkezeti modellek
 Forrás: CSIZMADY Adrienne: *A Chicagói Iskola kritikája*
 in: *A térinformatika a társadalomtudományban*, ELTE 2013

Várostervezési problémák, és hatásai a társadalmi struktúrára

A városok új szerkezetet, az új társadalmi, gazdasági, műszaki, technológiai kihívásokhoz alkalmazkodó, annak követelményeit kielégítő terület felhasználást, funkcionális térbeli tagolást igényelnek. A modern kor sürgető feladata volt a gyors népességnövekedést elszennvedő városok lakáshiányának a felszámolása. A megoldást a kézműves építkezést felváltó tömeges lakásépítés szolgáltatta, eljutva a lakótelepig (uniformizált lakás-dobozok iparosítható tömeggyártása); majd tovább, a város egészének a tömegtermelési filozófiához való hozzáalakításával. Kialakult a homogén szerepkörű nagy városnegyedekre tagolt, ún. funkcionális város; amelyik hatalmas lakónegyedekből, ipari zónából, üzleti negyedből, esetleg üdülőövezetből, rekreációs zónából áll össze. A blokkokat szükségképpen intenzív forgalmú közlekedési tengelyekkel kell összekapcsolni. Ez akár kedvezhetne a koncentrált utas áramlatokat összenyalóboló tömegközlekedés felfuttatásának is – ám egy idő után a domináns közlekedési fordulatot a közút előtérbe kerülése jelenti; itt is elterjednek a kis uniformizált dobozok, mint egységek, és a tervezés e kis dobozok számára kezdi megteremteni az iparosított és tömeges közlekedés lehetőségét. A városokban helyet kell csinálni az autóknak, és el kell tüntetni, legalább is a felszínről, mindent, ami ezt akadályozza. Útban van a villamos, még inkább a megálló a kereszteződés közelében, útban vannak a fák, a gyalogosok, el kell venni a járda egy részét, néha benyomni az épület alá (árkadosítás).²¹

²¹ FLEISCHER Tamás Urbanizáció, fenntarthatóság, 'smart cities'. In: „Jót s Jól!”. iASK–KRAFT Könyvek Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg, pp. 207-219. 2017

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 4. szám

Curitiba, Bangalore indiai városa és néhány más példa is arra utalhat, hogy a szegényebb városokkal szembeni valódi probléma nem annyira népességnövekedés vagy erőforrásbázisuk, hanem hiányzik az vezetés és a megfelelő szabályozások és politikák összhangja, amelyek egy adminisztráción túlmutatnak. De a sikertelen önkormányzatok körében elért sikertörténetek rendkívüli ritkasága azt sugallja, hogy ez nem magyarázza meg, hogy miért van olyan sok városnak gondja olyan környezet megteremtésével, amelyben a polgárok és a vállalkozások boldogulhatnak. A szegény rétegek „önellátása” nem elegendő ahhoz, hogy a város élhetővé váljon és fejlődjön. Bizonyos vélemények szerint, a kormányok szálljanak ki az üzleti tevékenységekből, és tegyék lehetővé a szegények számára, hogy saját telküket és otthonukat jogilag is birtokba vegyék. Ez a logika az idők liberális hangulatával rezonál, tehát akár még akarat is lenne ezekre a tettekre, de a cselekvés általában megáll, ahol a városrészek elválasztódnak. Azaz a helyi érdekek mindig felülírják a közös érdekeket. Azonban város sokkal több, mint egy sor szomszédos városrész. Egyes városok szerencsétlenségükre a világgazdaság tőkeerős csoportjainak túszává válhatnak. A gazdasági előnyöket keresve a legjobb befektetési helyekként próbálták magukat feltüntetni, ezzel a tőkén a városukba vonzani. ez a folyamat oda vezetett, hogy a külföldi be fektetéseken múlik a város túlélése is. Abban az esetben, ha valamilyen vonzó-
nak nem nevezhető folyamat indul be a város vagy a térségben, ahol a város van, a befektetők a leghatékonyabb megoldást választva kimenekítik a vagyonukat ezzel megbénítva a várost vagy akár az országot is. Ez a folyamat pozitív tényezőkkel is jár, azzal, hogy a város a világgazdaság részévé válik alkalmazkodnia, kell a világ kulturális erkölcsi és egyéb normáihoz, ezzel egyfajta felügyeletet is élvez a világ közvéleménye irányából. Ilyen kiszolgáltatott helyzetben van például a pakisztáni Karacsi is. Amikor a befektetők elvesztik a bizalmat a nemzetek pénzügyi politikáiban, amelyek a nemzeti valuták következményeit kezelik, ahogyan 1994 őszén Mexikóban történtek, az ország vagy régió tőke részesedése eltűnhet, így a városok is a tönkrementek.

Még a látszólag állandó külföldi befektetések növekedtek. A városok közötti versengés, amit Adrian Atkinson, a londoni University College fejlesztési tervezési egységének munkatársa, "az olcsó munkaerőhöz vonzó külföldi iparágak" nevez, az a szegénység javításának jelenlegi helyzetére szorítkozik. Jabotatek, az indonéz főváros a Jakarta agglomerációjával együtt értendő elnevezése, az 1970-es évektől óriási növekedést ért el a gyártási munkahelyeken, mivel a külföldi befektetések napi 1,50 dollárral olcsóbban gyárthattak munkásonként. Mivel az e munkahelyeket létrehozó iparágak a nyersanyaguk nagy részét importálják, gyáraikat máshová is vihetik, ha a költségek emelkednek, vagy vonzóbb munkaerőpiacra számítanak. Ez a munkavállalóknak kevés reményt ad a jobb bérekre vagy munkakörülményekre mivel, ha kormányuk szabályozni próbálja a külföldi tőke által működtetett ipart, az eljuszthati az idegen tőkét. Időközben a túlnépesedett mezőgazdasági

URL:

http://real.mtak.hu/58429/1/fleischer_urbanizacio_fenntarthatosag_smart_cities_jotsjol_pp207_219_kefe_jav_ft_170530_u.pdf

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 4. szám

területekről történő csökkenő beáramlás olyan helyzetet teremt, amelyben egyre nő a kereslet munkahelyek iránt, az egyre kevesebb munkahelyért, ami együtt jár a gazdasági visszaeséssel is. Atkinson szerint: "A város ebben a helyzetben tömeges temetővé válhat."²²

Ahogy a globális népesség évente több mint 100 millióval emelkedik, a horizonton egyre erőteljesebb határok jelennek meg. Bár a sikeres exportalapú gazdaságok előállíthatják a pénzt, hogy másutt vásároljanak élelmet, de azt valamilyen szervezetnek meg kell termelnie. Kína még ma is túlságosan népes ahhoz, hogy az exportra számíthasson, hogy a gazdálkodásból eredő gazdálkodási és erőforrás-korlátait felszabadítsa. Bár a világ legnagyobb gabonatermelője, Kína gyorsan változott a gabona második legnagyobb importőrévé is. A globális gabonatermékek, a becslések szerint 48 naposak a legalacsonyabb szinten vannak, bár a mezőgazdasági közösség 1963-ban kezdte csak a globális statisztikát. Lester Brown a washingtoni Worldwatch Intézettől kérdezi: mi történik azokkal az országokkal, amelyek nem tudnak versenyezni Kínával és más éhes óriásokkal?²³ Az általában optimista Nemzetközi Élelmiszerpolitikai Kutatóintézet közelmúltban arra figyelmeztetett, hogy a világ nem számíthat arra, hogy új áttörést rejtenek a nyersen nyüzsgő zöld forradalom eredményei között. A Világbank szerint az 1980-as években az élelmiszer-termelés nem tudott lépést tartani a népességnövekedéssel 75 országban, és 15 fejlődő országban az egy főre jutó élelmiszertermelés az évtized során több mint 20 százalékkal csökkent. Az 1980 óta egy főre jutó termelésben a haltermelés, az édesvízkészletek és a szántóterületek mind csökkentek. A többletek eltűnnek, a magasabb árak átmenetileg ösztönöznék a termelést, de a fejlődő országoknak csak a töredéke jut vissza a piaci árakból és a nyereségből. Ahogy nyilvánossá válnak a piaci eloszlások, akkor a konfliktus és az instabilitás lehetősége nő, különösen, ha hatalmas egyenlőtlenségek vannak a vagyonban vagy a társadalomban. A vidék szűkös erőforrásokkal rendelkezik, amelyek főleg a földekre alapulnak, a népességrobbanás hatására, akik nem tudnak érvényesülni vidéken a városi migrációt választják. Az így növekvő városok és kialakuló konkuráló csoportjai közötti konfliktusok többrétegűek, de a fejlődő világvárosban a különböző háttérű polgárok összetűzése olyan környezetet teremthet, amelyet a bűnözők és bandák kihasználnak. A krízis helyzetekre defenzív módon reagál a társadalom, a szociális ingereket figyelmen kívül hagyva próbálja kivetni magából az idegen elemeket. A katasztrófával a bevándorlók integrációját lehetetlenné téve. Thomas Homer-Dixon, a Torontói Egyetem Béke és konfliktuskutatás programjának igazgatója azzal érvel, hogy a környezeti degradációból és a szűkös területekből eredő bűnözés és társadalmi instabilitás megakadályozhatja a társadalmat abban, hogy az egészséges társadalomhoz szükséges független bíróságokat, nyitott és becsületes piacokat és más intézményeket hozzon létre, ha gazdaságát a forráskorlátozásoktól

²² ATKINSON, Adrian: Are third world megacities sustainable? Jabotabek as an example International Development 1993

²³ BROWN, Lester R: Building a sustainable society 19.2.; 1982

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 4. szám

elválasztja.²⁴ Nem beszélve azokról a kihívásokról, amelyekre választ adnia a városi társadalomnak és a túlnépesedés problémáját nem érintik. Valamikor a következő században a városoknak esetleg foglalkozniuk kell az éghajlatváltozás súlyos következményeivel. A világ 50 legnagyobb városa közül harminc van a partok közelében; egy óras emelkedés az óceánokban a globális felmelegedés miatt 300 millió embert veszélyeztethet. Számos külföldi befektető készül arra, hogy kimenekítse vagyonát Bangladesből a tengerszint emelkedéssel szembeni sebezhetőség miatt; egy méteres tengerszint felemelkedése a sűrűn lakott ország 16%-át venné víz alá.

A városi lakosok többször is bizonyították rugalmasságukat. Kinshasa megtagadja a halálát, és Monrovia és Mogadishu még mindig működik annak ellenére, hogy egy olyan bukott államban vannak, ahol több évtizede polgárháború van. A történelem folyamán már tűntek el városok, és épültek újak, de nincs okunk azt hinni, hogy a megújulási ciklus véglegesen megszakadhat. Elképzelhető egy olyan jövő, amelyben a világ városi lakossága az 1950-es 300 millióról 2050-re mintegy 6 milliárdra emelkedik, és a világ működése összeomlik. Egy ilyen forgatókönyv nem valószínű, ha nincs valamilyen más oka is, ez lehetőség ellentétes lenne a történelem körforgásával. Sajnos a fejlettebb világnak segítenie kell a fejlődő városokat olyan beruházásokkal, amelyek előmozdítják a családtervezést, elősegítik a lányok és fiúk oktatását, javítják a szennyvízkezelést és az egészségügyi ellátást, és javítják a vidéki területeken élők számát. Ha a világ városai nem tudják elnyelni a soha nem látott beáramlást, akkor a kétségbeesett tömegek elárasztják az egész országokat és régiókat. A népesség növekedése és a városok zsúfoltsága miatt a hibahatár szűkül és a hibák költsége emelkedik. Ha békés, működő városok léteznek 2050-ben, akkor a törvénytisztelő, harmonikus, keményen dolgozó, ökológia-tudatos állampolgárokat a megvilágosított vezetők támogatják és irányítják. A mai városokban kevés olyan jel található, amely azt sugallja, hogy ez megtörténik.

A demográfia alakulását és ennek társadalmi hatásait a cikk folytatásában vizsgálom.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. ATKINSON, Adrian: Are third world megacities sustainable? *Jabotabek as an example International Development* 1993
2. BROWN, Lester R: *Building a sustainable society* 19.2.; 1982
3. HOMER-DIXON, Thomas F.: *Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases International Security Vol. 19, No. 1., 1994*
4. ANTROP, Marc: *Landscape change and the urbanization process in Europe, Landscape and Urban Planning* 67 pp 9–26 2004
5. ANTROP, Marc: *Landscape change: Plan or chaos? Landscape and Urban Planning* 41, 3–4, 1998
6. BAIROCH, P.: *Cities and Economic Development: From the Dawn of History to the Present, Oxford Univ. Press, Oxford, 1988.*

²⁴ HOMER-DIXON, Thomas F.: *Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases International Security Vol. 19, No. 1., 1994*

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 4. szám

7. BERG, Leo van Den : Urban Europe: vol.1.: Study of Growth and Decline. New York, Oxford: Pergamon Press. 1981 URL: <https://www.elsevier.com/books/a-study-of-growth-and-decline/van-den-berg/978-0-08-023156-3>
8. BRUECKNER, Jan K.: A vintage model of urban growth Journal of Urban Economics 8.3. 1980
9. BRYANT, C.R.: The recent evolution of farming landscapes in urban-centered regions, Landscape planning 1984
10. BURGESS, Ernest Watson – PARK, Robert Ezra: The City University of Chicago Press 1925
11. CHESHIRE, Paul A New Phase of Urban Development in Western Europe? The Evidence for the 1980s. Urban Studies, 32 (7), 1045-1063. 1995
12. CHORIANOPOULOS, Ioannis: Urban Restructuring and Governance: North–South Differences in Europe and the EU URBAN Initiative. Urban Studies, 39 (4), 705-726. 2002
13. CSIZMADY Adrienne: A Chicagói Iskola kritikája in: A térinformatika a társadalomtudományban, ELTE 2013
14. CSIZMADY Adrienne: A Chicagói Iskola kritikája in: A térinformatika a társadalomtudományban, ELTE 2013
15. ENYEDI György: Városi világ. Budapest: Akadémiai Kiadó 2012
16. FLEISCHER Tamás Urbanizáció, fenntarthatóság, 'smart cities'. In: „Jót s Jól!”. iASK–KRAFT Könyvek. Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg, pp. 207-219. 2017 URL: http://real.mtak.hu/58429/1/fleischer_urbanizacio_fenntarthatosag_smart_cities_jotsjol_pp207_219_kefe_jav_ft_170530_u.pdf
17. HARDI Tamás Eltérő városnövekedési tendenciák Európában, demográfiai háttérrel MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Győr 2013 URL: http://regscience.hu:8080/jspui/bitstream/11155/387/1/hardi_eltero_2013.pdf
18. HOFFMEISTER, Burkhard: Stadtgeographie Georg Westerman Verlag. Braunschweig. 1980
19. HOYT, Homer: Sector Model of Urban Land Use 1939
20. HOYT, Homer: The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities.. Washington D. C. 1939.
21. LINDEN, Eugene: The Exploding Cities of the Developing World Foreign Affairs, Council on Foreign Relations Vol. 75, No. 1 pp. 52-65. 1996 URL: <http://www.jstor.org/stable/20047467>
22. STANNERS, D.– BOURDEAU, P.: Europe's environment: the Dobrás assessment. Louxembourg; Office for Official Publication of the European Communities; 1995
23. TODARO, Michael P.: A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries The American Economic Review 59. 1. 1969